

A Kolozsvári Magyar Színház repertoárjában csaknem nagyítóval kell keresni az Örkény-darabokat. Mindössze két alkalommal került színpadra Örkény egy-egy műve, és akkor sem a legnagyobbak, a világszerte és szép sikerrel játszott, immár a groteszk klasszikusának számító Tóték vagy a Macskajáték, hanem a Kulcskeresők, valamint a Pisti a vérzivatarban.

A Kulcskeresőket Kolozsváron 1978 májusában mutatták be, majd jóval később, 1993-ban került sor a többek által az örkényi életmű egyik legkiemelkedőbb alkotásaként értékelt Pisti a vérzivatarban című groteszk játék bemutatására.¹

A Kulcskeresőket Örkény a Szolnoki Városi Tanács felkérésére írta, 1975-ben, és még abban az évben szintén Szolnokon, a Szigligeti Színházban sor került a darab ősbemutatójára is. Röviddel ezután Örkény teljesen átírta a vígjáték első felvonását. A kolozsvári előadás műsorfüzetében közölt interjúban arról beszél, hogy az átírásra valójában a kritikusok indították, de ez az ösztönzés a saját kételyeire erősített rá, így szívesen és meggyőződéssel készítette el az új változatot a Budapesti Nemzeti Színházban készülő bemutatóra. A kolozsvári előadás műsorfüzetében olvashatjuk, hogy hogyan nyilatkozott erről Örkény egy, Gervai Andrásnak adott interjúban: „Az alapszituációt változtattam meg. Eredetileg itt egy pilótafeleség szerepel, aki aggódik férjéért. De ez az aggodalom nem bizonyult elég drámai töltésnek ahhoz, hogy két felvonást összetartson. Most viszont úgy megy fel a függöny, hogy a feleség már elhatározta, elhagyja férjét. Megírta a búcsúlevelet, rendbe hozza a lakást, már be is csomagolta a kofferét, csak el kell mennie. Így alakul a darab, és így derül ki lassanként, hogy ő tulajdonképpen nem is akar elmenni, szereti a férjét, szereti a férje viszontagságait, szerelmes férje kudarcába is. A második részben csak annyit módosítottam, amennyi az első felvonásból következett.

Szerkezetében, lényegében nem, csak szavaiban változott.”²

A Budapesti Nemzeti Színházban Major Tamás rendezte a Kulcskeresőket, 1977 januárjában, és ugyancsak ő rendezte egy évvel később, 1978 májusában a darab első határon túli országos bemutatóját is a Kolozsvári Állami Magyar Színházban. A külföldi vendégrendező jelenléte kivételes eseménynek számított a romániai színházi életben, és valószínűleg sok szálát és nagyon ügyesen kellett húzogatnia az akkori igazgató-színész nő Bisztrai Mária művésznőnek, hogy sikerüljön magyarországi vendégrendezőt foglalkoztatnia. Egyébként ő alakította a darab női főszereplőjét, Nellit. Major Tamás különben nem először dolgozott akkor Kolozsváron: tíz évvel korábban Bisztrai vele játszta nagy sikerrel Jerome Kilty Kedves hazug című kétszemélyes darabját, Horváth Béla rendezésében.

Major Tamás igazi profi rendezőként maradt meg a Kulcskeresők kolozsvári szereplőinek az emlékeiben. Pontosan tudta, mit akar, és azt egy akkoriban igen szokatlan, pontos időbeosztással működő, viszonylag rövid próbafolyamat során sikerült is megvalósítania a kolozsvári társulat művészeivel. A Kulcskeresők itt a következő szereposztással került színre: Főris: Horváth Béla és Csiky András (a kritikában csak Csiky szerepel, valószínű, hogy a kezdeti kettős szereposztás a bemutatóra egyértelműsödött), Nelli: Bisztrai Mária, Katinka: Á. Toszó Ilona, Bolyongó: Sata Árpád, Erika: Vitályos Ildikó, Bodó: Tamás Simon, Benedek: Bíró Levente, Gyászhuszárok: Ambrus Vilmos és Simon Gyula, Szerelő: Jancsó Miklós. A rendező munkatársa Kötő József volt, Díszlet- és jelmeztervező: Schranz Kunovits Edit (aki éppen abban az évben nyerte el Az év legjobb színházi jelmeztervezője országos díjat).

A vígjátékot értelmezve Major Tamás magvas gondolatokat osztott meg a nézőkkel az előadást kísérő műsorfüzetben. Szerinte a darab „tömören fogalmazott helyzetek, gondolatok, törekvések, emberi magatartások drámája. Az életet ki kell bírni valahogy. Még akkor is, ha nemcsak a főszereplő, de minden színpadra lépő figura saját elképzeléseinek csődjét hordozza. Élethalál küzdelem ez a színdarab, és a jó drámaíró minden szereplője küzdelmét végigéli, szándékaival, törekvéseivel, gondolataival azonosul, kétségbeesésüket, szenvedélyük hőfokát mesterien szabályozza. Velük zuhan a mélypontig, a csődig, hogy azután megengedje nekik, hogy egyenként fogózzanak a feléjük nyújtott megszépítő hazugság mentőkötelébe. Hogy tudat alá nyomják sikertelenségeiket, hogy fölkapaszkodjanak a mélypontról, hagyják magukat, az életüket átrendezni, úgy csoportosítani bukásuk részleteit, hogy az a végén ünneplhető sikernek lássék. Nagyszerű feszült játék ez a darab, és a kolozsvári Magyar Színház kitűnő művészei a próbák kezdetétől hálásak a szerzőnek, hogy módot adott nekik erre a nagyon is komoly komédiázásra” – írja Major a Kulcskeresők műsorfüzetének 5. oldalán.

A korabeli kolozsvári napilapban, az Igazságban a korszak kitűnő színházi krónikása, Krizsán Zoltán tollából olvashatunk nézői recepciót a bemutatót követően (1978. május 4.) A darab legfontosabb vonásaként gyakorlatilag ő is a Major által megfogalmazott magánéleti csődsorozatok túlélési technikáinak a szentesítését ismeri fel és fogadja el a tragikomédia során, bár rögtön a kritika elején jelzi, hogy a darab többrétű, és mondanivalója messze túlmutat a személyes sorsok megoldáskeresésén. Az alapszituáció, a szereplők lassú beszivárgása, majd bennragadása a csak befelé nyíló ajtajú lakásban azokban az években tálcán kínálta a vígjátékot tragikomédiává súlyosbító társadalmi áthallás lehetőségét. Krizsán nyilván ódzkodik attól, hogy efelé terelje a diskurzusát, és az előadás komplexitása, többsíkúsága mellett érvel. Szerinte „Örkény műve életkép, vígjáték, erkölcsi dráma s társadalmi parabola ötvözeteként teljesértékű.”

Major rendezését „példásan diszkrét” munkának tartja, merthogy a rendezési koncepció szerint csupán arra törekedett, hogy „a mű valamennyi elemét egyensúlyban tartsa”.

Krizsán a díszlettel és a jelmezekkel is rendkívül elégedett, különösen a Bolyongó jelmezét emeli ki, amelynek szerinte sikerült megjelenítenie a figura kiterjedt drámairodalmi rokonságát.

Az alakítások közül a Bisztrai Mária Nellijét minősíti elsőként: „Eddig is a kortárs asszonyok megformálásában látszott a legerősebbnek, de nem tudtuk, nem is hittük róla, hogy ennyire színes, eszökgazdag játékra képes.” Aztán egynéhány általa nem szerencsésnek vélt vonatkozásra is kitér. Helyenként darabidegen hanghordozását, burleszk megoldásait kritizálja. Ugyancsak igen dicséretesen fogalmaz a Csiky András alakítását illetően, és ebből azt láthatja a mai olvasó, hogy Csiky András játéktípusa az évtizedek alatt aligha változott, hisz mi, akik legutóbbi alakításait a Főris figurához képest mintegy negyedszázados eltulódással figyelhetjük, ugyanezeket az alapvető, általános jellemvonásokat fogalmazhattuk meg: „a tőle megszokott visszafogottsággal, hanglejtési árnyalatokkal, rezzenésnyi mozdulatokkal is igen hatásos, finoman ironikus képét adja ennek az eredeti figurának”.

Krizsán Csikyn kívül még Bíró Levente Benedek-alakítását és Vitályos Ildikót dicséri fenntartás nélkül. A darab központi figurájának, a

Bolyongónak a Sata Árpád által való megformálását nem tartja problémamentesnek, bár pozitívként emeli ki azt, ahogyan Satának sikerült behozni a színpadra azt az eszményi tisztaságot, amely a figura sajátja, továbbá elégedett a művész mimikájával és mozgásával is. A további szereplők alakításait vagy meg sem említi (Ambrus Vilmos, Simon Gyula, Jancsó Miklós), vagy egyértelműen elmarasztalja (Toszó Ilona és Tamás Simon).

Krizsán Zoltán összességében igen lelkesen fogadta az első Örkény bemutató tényét Kolozsváron. Szerinte a Kulcskeresők témájában és alaphelyzetében nem marad el „világhíres elődjeitől”, a Tótéktől és a Macskajátéktól.

A Pisti a vérzivatarban című drámáját Örkény jóval a Kulcskeresők előtt írta, és pedig 1969-ben, ám akkor a darabot sem megjelentetni, sem előadni nem engedélyezték. Az ősbemutatóig mintegy tíz évnek kellett eltelnie, és ez alatt a tíz év alatt aztán nyomtatásban kétszer is megjelenhetett, a Magvető kiadó jóvoltából. A darabhoz már a színrevitel előtt igen ellentmondásosan viszonyultak a kritikások. Erről a szélsőséges hozzáállásról az Örkény István honlapon is olvashatunk, maga az író a következőképpen fogalmaz: „Akadtak köztük, akik életem főművének tekintették, de olyanok is, akik pályám mélypontjának, »zsákutcának« minősítették a darabot, vagy »odavetett, szedett-vedett elfemuttatások« és szórakoztató egyperces novellák sorozatának. Szokatlan minálunk, hogy ilyen kontraszthatása legyen egy írásműnek. Tévedek talán, de az a gyanúm, hogy akik elmarasztalták, épp azt kérték számon a darabon, aminél több akar lenni: az elmúlt ötven-hatvan év magyar történelmének parafrázisát, két emberöltő groteszk, nevetető (sokszor hátborzongatóan nevetető) ábrázolását.”³

A Pisti a vérzivatarban Kolozsváron az 1989-es rendszerváltást követő években mutatták be, azokban a vérzivatarok utáni zavaros időkben, amikor minden kereste a helyét az új szerkezetben, az új társadalmi viszonyok közt, így a Kolozsvári Magyar Színház is. A dráma valójában az identitás-keresés művészi megfogalmazása, így minden bizonnyal aktuális mondani valója lehetett (volna) az akkori, időbeli és térbeli körülmények közt. A groteszk játék a megsokszorozódó, sokidentitású, alkalomadtán a személyiség nélküli vagy egyenesen a nem létező, azaz vákuum-Pisti története, írhatnánk, azonban itt nem beszélhetünk történetről, esetleg csak történésekről vagy különböző történetek töredékeiről, amelyeket csupán az azonos szereplők kötnek össze. A dráma szerkezete két szinten szerveződik, a tágabb terű lüktetéseket apróbb sziporkák rajzolják körül. Balassa Péter erről így fogalmaz egy, a Kortársban közölt tanulmányában: „A Pisti-ben két fő ritmust vagy artikulációs síkot különíthetünk el. Az egyik a mű nagyobb, lüktető, lélegző ütemritmusa: a Pistik folytonos születése, halála és feltámadása. A másik: elemi, mikroritmuskok, melyek a nagy ütemképleten belül tagolják az anyagot, és értelmezik magát a születés-halál létproblémát. Ezek a nagy körülférés kis körülférései.”⁴ Pisti, aki valójában önmagát keresi különféle módon, a mozaikcselekmény különféle helyzeteiben, még a nemlétezésében is, a sok Pisti összeolvadásán vagy az egy megsokszorozódásán, esetleg teljes eltűnésén keresztül, ugyanazon pisti, az örök emberi különféle arcait mutatja fel egy-egy jelenetben, egy-egy helyzetben.

Azt, hogy a kolozsvári előadásban ez milyen sikerrel valósult meg, 18 év távlatából igen nehéz kideríteni, lévén, hogy az előadásról nem jelent meg – így nem maradt fenn – semmilyen kritika. Bár láttam a bemutatót, a magam emlékei is igen homályosak, mint ahogy a szereplő színészeké is. Tény, hogy a darabot az 1992/93-as évad végén Vincze János magyarországi vendégrendező vitte színre, a színház akkori fiatal színészeinek a közreműködésével. A szereposztás szerint Pisti Bíró József, Rizi Panek Kati, A tevékeny Bács Miklós, A félszeg Hatházi András, A kimért Salat Lehel, Papa Nagy Dezső, Mama Albert Júlia, Szőke lány Kovács Zsuzsanna, Egy férfi Jancsó Miklós, Még egy férfi Pál Tibor, Volentik bácsi Ille Ferenc volt. Az előadás díszleteit és jelmezeit Dobre-Kóthay Judit tervezte. A Színház Dokumentációs Tárában néhány fényképet őrzünk róla, műsorfüzetet, plakátot, szövegtöredéket.

A szereposztásból látható, hogy Pistit, aki annyira átlagosan magyar kisember, hogy mindenkiben megtalálható, még akkor is, ha számtalan megtestesülése a felaprózódás által akár a nemléte is fokozódhat, a rendező is több szereplőre osztotta. A Főpistit alakító Bíró József mellett más színészek alakították a tipizált Pistiket: a Tevékenyt, a Félszeget és a Közömböst. Csak feltételezni tudjuk, hogy a Pisti-alteregők a nézőkben is aláhúzták azt a mindenkiben fellelhető kispisti létezésére utaló érzést, akit valójában a kommunizmus elszemélytelenítő, eljelentéktelenítő egyenműsítő tendenciája hozott létre.

Az előadásról készült fényképek segítenek felidézni a rendezői koncepció néhány egyéb vonatkozását is. Az előadásban feltűnően kevés díszletet használtak. A függöny előtti vagy teljesen üres térben történő jelenetek félhomálya vastag szellemi sötétséget sejtet(het)ett, máskor pedig egy pad vagy éppen egy halottaskocsi jelzésszerű megjelenítése teremtett kontextust a történésekhez. Az előadás visszhangtalanságát nagy valószínűséggel a darabot meghatározó és éltető politikai miliőben kereshetjük. 1993-ban, a kommunizmus romániai bukása utáni években a legkevésbé lehetett vonzó a közönség számára egy olyan rendszerről való művészi gondolkodás, amellyel akkor mindenki torkig volt, amelyet minden idegszálával felejteni akart, és amelyből éppen ezekben az években igyekezett fizikailag is, szellemileg is kifelé tartani. A nézőkből valószínűleg sokkal inkább mélyről jövő elutasítást váltott ki a darab háttérül szolgáló hatalmas nejlönfüggöny, rajta az elfolyó piros festékkel felfestett kommunista szimbólummal, a sarlóval és a kalapáccsal, mintsem kontextualizálva a művet, segített volna a színpadon megszülető mű befogadásában.

Vitathatatlan, hogy a Pisti a vérzivatarban az örkényi groteszk egyik legjelentősebb megfogalmazása. A darab Pesti Színház-beli bemutatója előtt az íróval készült interjúban Örkény a nevetésről és a sírásról, e két mélyen emberi képességről beszél, amelyek forrásai valahol egymás mellett találhatók.⁵ A mindenkori-Pistik kisszerűségének tragikumát, vagy a valóban tragikus élethelyzeteiket csak humorral lehet érteni és feldolgozni. „Egy nemzet akkor lesz felnőt, amikor magamagán is megtanul mosolyogni, még azon is, ami egykor sírnivalónak és rettenetesnek látszott” – tágítja az író nemzeti, sőt egyetemes perspektívájúvá a senki-Pistik és mindenkori-Pistik mindennapjainak történéseit. Nos, feltételezhető, hogy az adott időpontban ennek a látószög-tágításnak nem sikerült létrejönnie a kolozsvári előadásban.

FELHASZNÁLT IRODALOM

BALASSA PÉTER: Örkény István művészete. In: Kortárs, 1979. szept., 1475–1484.

ÖRKÉNY ISTVÁN: Párbeszéd a groteszkról. Budapest, Palatinus, 2000.

ÖRKÉNY ISTVÁN: Pisti a vérzivatarban,

http://orkenyistvan.hu/pisti_a_verzivatarban

RADNÓTI ZSUZSA: Örkény István. A magyar groteszk. In: Lázadó dramaturgiák. Budapest, Palatinus, 2003, 121–141.

JEGYZETEK

- 1 Radnóti: 2003, 121–141.
- 2 Örkény: 2000, 289.
- 3 Örkény: http://orkenyistvan.hu/pisti_a_verzivatarban
- 4 Balassa: 1979, 1482.
- 5 Örkény: 2000, 304.

Kategória: ÖrkényLátó
Denumire autor: Zakariás Erzsébet

Látó Szépirodalmi Folyóirat